

İki Rivayet Işığında İhtilafın Rahmet Oluşunun Değerlendirilmesi Evaluation of the Disagreement as a Mercy in the Light of Two Rumors

FAHRİ ERBAY

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Sincan Şehit Harun Turhan Ortaokulu, Ankara/Türkiye.
Teacher, Ministry of National Education, Sincan Şehit Harun Turhan Middle School, Ankara/Turkey.
fhrby.fe@gmail.com Orcid: 0000-0002-1842-7454

Atıf/©: Erbay, Fahri (2023). İki Rivayet Işığında İhtilafın Rahmet Oluşunun Değerlendirilmesi,
Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,
Sayı 10-20, ss. 477-494.

Citation/©: Erbay, Fahri (2023). Evaluation of the Disagreement as a Mercy in the Light of Two
Rumors, Kafkas University Faculty of Divinity Review.
Issue 10-20, pp. 477-494.

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi : 10.17050/kafkasilahiyat.1264259

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 13 March / Mart 2023

Accepted / Kabul Tarihi: 27 April / Nisan 2023

Published / Yayın Tarihi: 28 July / Temmuz 2023

Volume / Cilt: 10; **Issue / Sayı:** 20; **Pages / Sayfa:** 477-494.

Suggested ISNAD Citation: Fahri Erbay, "İki Rivayet Işığında İhtilafın Rahmet Oluşunun Değerlendirilmesi", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10/20 (Temmuz- July 2023), 477-494.

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/İntihal**

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

Evaluation of the Disagreement as a Mercy in the Light of Two Rumors

Fahri ERBAY

Abstract

In the simplest explanation, conflict is the differences of opinion that exist between people. Allah (swt) created people differently. It is quite natural for people who were created differently to come into conflict as a result of different ideas. As among other people, social, political, religious, etc. disputes have arisen. In particular, it has led to the formation of different sects in terms of religion. Regarding disagreement, the narrations "The disagreement of my ummah is mercy" and "The disagreement of my Companions is mercy" are well-known and widely used. It is used without knowing clearly whether the conflict meant in the narrations is about social, political, religious fiqh or creed. There are different views on how the conflict occurs and what is meant by compassion. While some accept the first narration as a hadith, others do not accept it as a hadith. There are some who state that although it is not a hadith, it is a correct expression in terms of the meaning it contains. In this article, firstly, the meaning of the conflict, the evaluation of the aforementioned narrations in terms of documents and texts, and the views of Islamic scholars about the narrations are given.

Keywords: Hadith, Companions, Disagreement, Compassion, Ummah.

İki Rivayet Işığında İhtilafın Rahmet Oluşunun Değerlendirilmesi

Fahri ERBAY

Öz

En basit açıklama ile ihtilâf, insanlar arasında var olan fikir ayrılıklarıdır. Allah (cc), insanları farklı farklı yaratmıştır. Farklı yaratılan insanların da farklı fikirler neticesinde ihtilafa düşmesi pek tabidir. Diğer insanlar arasında olduğu gibi İslam ümmeti içerisinde de toplumsal, siyasi, dini v.b. açıdan ihtilaflar oluşmuştur. Özellikle de dini açıdan farklı mezheplerin oluşmasına yol açmıştır. İhtilaf konusunda ise "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir" ve "Ashabımın ihtilafı rahmettir" rivâyetleri meşhurdur ve oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Rivâyetlerde kastedilen ihtilafın ise toplumsal mı, siyasi mi, dini açıdan fıkıh ya da itikat konusunda mı olduğu net olarak bilinmeden kullanılmaktadır. Gerçekleşen ihtilafın nasıl bir şekilde olduğu konusunda ve rahmetten kastedilen mananın ne olduğu konusunda farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Kimileri ilk rivâyeti hadîs olarak kabul ederken, kimileri de hadîs olarak kabul etmemektedir. Kimileri de var ki hadîs olmamasına rağmen içerdiği anlam açısından doğru bir ifâde olduğunu belirtmektedir. Bu makalede, önce ihtilafın anlamına, mezkûr rivâyetlerin senet ve metin açısından değerlendirmesine, İslam âlimlerinin rivâyetler hakkında ki görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Ashâb, İhtilaf, Rahmet, Ümmet.

GİRİŞ

İttifakın zıddı olan ihtilaf, sözlükte insanların herhangi bir konuda birbirlerine karşı muhalefette bulunmaları demektir. Farklı bir deyişle, başkasının görüşünü ve fikirlerini kabul etmeyerek diğerlerinden farklı yol tutması demektir.¹

Fıkıhçılar nezdinde ihtilaf, insanları ahirette ve dünyada zor duruma düşüren ya da mutluluğa ulaştıran, fikrî veya dinî açıdan farklılıktır.²

Allah Teâlâ yarattıkları içerisinde şerefli kıldığı³ insanoğlunu farklı cinslerde⁴, dil ve renklerde⁵ yaratmıştır. Aynı şekilde insanların boy, kilo, mizaç, şekil hatta parmak izlerine kadar özellikleri birbirinden farklıdır. Yaratılış gereği insanların birbirinden farklı olması ne kadar doğalsa, farklı düşünce yapılarına sahip olmaları da o kadar doğaldır. Bilhassa din ve felsefe gibi derin mana içeren ve ince kavrayış gerektiren alanlarda ihtilafın olması doğaldır.

Allah (cc), insana akıl nimetini bahşederek en güzel surette yaratmıştır. Akıl sayesinde her fert, kendi fikrî kapasitesi ölçüsünde her alanda düşünür ve doğruyu bulmaya çalışır. İnsanlar bazı hususlarda aynı fikirde buluşabildikleri gibi, bazı hususlarda da farklı fikirde olabilir. Tüm insanlar her hususta aynı fikirde olamaz, bu mümkün değildir. Aksi durum da sünnetullâha ters düşer.⁶

İslâm, insanlar arasındaki fikir ayrılıklarını inanç ve fikir hürriyetinin doğal bir sonucu olarak görmüştür. Bu sebeple Allah Teâlâ, kudreti olduğu halde tüm insanları, tek fikirlerde toplanan bir ümmet şeklinde yaratmamıştır. Bu hususu Allah Teâlâ bir âyetinde şu şekilde belirtir: "Rabbin isteseydi insanları tek ümmet olarak yaratırdı. Fakat insanlar her zaman ihtilâf halinde olacaklardır..."⁷

İhtilaf sebepleri arasında ise kişilerin metod farklılığı, konuların ince ve derin olması, istek ve arzuların farklı oluşu, ilmi alt yapının farklı oluşu, mizaçların farklılığı, kavrayış ve idrak farklılığı sayılabilir.

Biz bu çalışmamızda belirttiğimiz hususlara mevzû bahis olan "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" ve "Ashabımın ihtilafı rahmettir" şeklindeki rivâyetleri senet ve metin açısından inceleyeceğiz. Bunun yanında bu rivâyetlerden âlimlerin ne anladığı, ihtilâfı hangi sınıflara ayırdıklarını ve ihtilafın caiz olup olmadığı konusundaki görüşleri belirteceğiz.

¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*, thk. Saffân Adnân ed-Dâvudî (Dımeşk: Dârü'l-Kalem - Beyrut: Dârü's-Şâmiyye, 1412), 294.

² Abdulkerim Zeydan, "Hilaf İlmî Ve İslam Hukukçularının Hukukî İhtilaflarının Sebepleri", çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (15 Aralık 1999), 273-290.

³ Kur'an Yolu (Erişim 16 Nisan 2019), el-İsrâ 17/70.

⁴ er-Rûm 30/21.

⁵ er-Rûm 30/22.

⁶ Ali Toksarı, "İslam'da İhtilâfın Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/4 (01 Ocak 1987), 285-320.

⁷ Hûd 11/118-119.

1. Rivâyetler

Bu bölümde geçmişten günümüze kadar hadîs olup olmadığı hususunda farklı görüşler olan ve âlimleri oldukça meşgul eden “Ümmetimin ihtilafı rahmettir” ve “Ashabımın ihtilafı rahmettir” rivâyetlerinin değerlendirmelerini ve bu rivayet hakkında âlimlerin görüşlerini inceleyeceğiz.

1.1. “Ümmetimin İhtilafı Rahmettir” Rivâyetinin Değerlendirilmesi

Şemseddin es-Sehâvî (öl. 902/1497) şöyle demiştir: “Beyhakî (öl. 458/1066) bu rivayeti senetsiz bir şekilde *er-Risâletü'l-Eş'ariyye*'sinde⁸ nakletmiştir. Ben de hocam Hâfız İbn Hacer' in (öl. 852/1449) kitabında bu rivâyetin insanların dilinde meşhur olduğunu okudum.”⁹

Ali el-Kârî (öl. 1014/1605): “İmamların çoğu bu rivâyetin aslının olmadığını belirtmektedir. Lâkin Hattâbî (öl. 388/998), *Garîbu'l-hadîs*'inde rivayet etmektedir.”¹⁰ demiştir.¹¹ Hattâbî bu bilgiye Buhârî şerhi *A'lâmü'l-hadîs*'inde senetsiz yer vermiştir.¹² Burada Hattâbî, isnat belirtmese de rivâyetin aslının olduğunu vurgulamıştır. Hattâbî'nin herhangi bir senedi olmadığı halde eserinde bu rivâyete yer verip aslının olduğunu vurgulamasının muhtemelen iki sebebi olabilir; hadîsin senedinin âlimler arasında çok yaygın olabileceği gibi, aksine meçhul olmasından da kaynaklanabilir. Ancak araştırmalarımıza göre bu rivâyetin hadîs olduğunu ifade eden sağlam bir senet bulamadığımız için Hattâbî'nin düşüncesini birinci ihtimal doğrultusunda yorumlamak zor gözükmektedir.

İmam Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505): “Bu rivayeti, *Kitâbü'l-hucce* adlı eserinde Nasr el-Makdîsî (öl. 490/1096), ve *er-Risâletü'l-Eş'ariyye* adlı eserinde Beyhakî, isnadı olmaksızın nakletmektedir. Cüveynî (öl. 478/1085), Huleymî, Kadı Hüseyin ve diğer âlimler de bu rivâyeti eserlerinde zikretmiştir. Belki de bu rivâyet bize ulaşmayan bazı hadîs hâfızlarının eserlerinde de mevcut olabilir.”¹³ şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

Elbânî (öl. 1999): “Bu rivâyetin aslı mevcut değildir. Hadîs âlimleri mezkûr rivâyetin isnad bulabilme hususunda çok çaba sarf ettiler fakat bulamadılar” demiştir.¹⁴

Takıyyüddîn es-Sübki de (öl. 756/1355) şöyle demiştir: “Bu rivâyet muhaddisler nezdinde bilinen bir rivâyet değildir. Ben de sahih ya da zayıf olsun, hatta mevzû olarak

⁸ Beyhakî' nin, Eş'ariyye mezhebinin kurucusu Ebü'l-Hasen el-Eş'arî' yi müdafaa maksadıyla kaleme aldığı eseridir.

⁹ Şemseddin es-Sehâvî, *Makâsıdu'l-hasene*, thk. Muhammed Osman el-Huş (Beirut: Darü'l-kütübü'l-arabiyye, 1405), 70.

¹⁰ Ali el-Kari, *El-Esrârü'l-Merfûa Fi'l-Ahbârî'l-Mevzûa* (Beirut : Dârü'l-Emane #Müessesetü'r-Risale, 1971), 84.

¹¹ Ulaşabildiğimiz *Garîbu'l-hadîs* kaynağında bu bilgiye rastlayamadık.

¹² Ebü Süleyman Hamd b. Muhammed Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1409), 1/219.

¹³ Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, ts., 1243.

¹⁴ Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaiife* (Riyad: Daru'l-Meârif, 1412/1992), 1/141.

bile bu rivâyete rastlamadım. Bu şekilde bir rivâyetin mevcut olmadığını düşünüyorum. Belki de insanlardan birisi bu şekilde bir söz söylemiş ve insanlar onu hadîs zannetmiş olabilir.”¹⁵

“Ümmetimin ihtilafı rahmettir” şeklinde dillerde meşhur olan rivayetin senedinin olup olmadığı ile ilgi bilgileri ve görüşleri zikrettik. Bu rivayet hakkında sadece hadîs kaynaklarında değil tefsir ve fıkıh usulü gibi kaynaklarda da bilgiler verilmiştir. Ancak o kaynaklarda da aynı bilgiler verildiğinden ve bizim kaynak olarak aldığımız eserlere atıf yapıldığından dolayı tekrara düşmemek için bu kadar bilgi vermeyi yeterli gördük.

Görüldüğü üzere bu rivayetle ilgili sahih, zayıf ya da uydurma olarak herhangi bir senede ulaşılamamıştır. Bundan dolayı bu rivayetin Peygamberimize nispet edilmesi doğru değildir.

Abdülfettâh Ebû Gudde (öl. 1997): “Mevzû rivâyetler, Müslümanların dinî kültürlerinin zayıflamasından, ilmî meclislerin azalmasından, hadîs konusunda bilgisi olmayan insanların Hz. Peygamber’e izafe edilen gazete ve dergilerde okuduğu, radyolarda işittiği her rivayeti hadîs zannetmesinden dolayı hızla yayılmıştır.”¹⁶ demiştir. İhtimal odur ki, bu rivâyetin yaygın olmasının sebeplerinden bazıları da bu belirtilen hususlardır.

1.2. “Ashabımın İhtilafı Rahmettir” Rivayetin Değerlendirilmesi

Beyhâkî *Medhal*'inde şöyle nakletmektedir:

أَخْبَرَ أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ , قَالَ: ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ , ثنا بَكْرُ بْنُ سَهْلٍ الدِّمَاطِيُّ , ثنا عَمْرُو بْنُ هَاشِمِ الْبَيْرُوتِيُّ , ثنا سُلَيْمَانُ بْنُ أَبِي كَرِيمَةَ , عَنْ جُوَيْرٍ , عَنْ الضَّحَّاكِ , عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَهْمَا أُوتِيتُمْ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَالْعَمَلُ بِهِ , لَا غَدْرَ لِأَحَدٍ فِي تَرْكِهِ , فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي كِتَابِ اللَّهِ , فَسُنَّةٌ مِنِّي مَاضِيَةٌ , فَإِنْ لَمْ يَكُنْ سُنَّةً مِنِّي , فَما قَالَ أَصْحَابِي , إِنَّ أَصْحَابِي بِمَنْزِلَةِ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ فَأَيُّمَا أَحَدْتُمْ بِهِ اهْتَدَيْتُمْ , وَاخْتَلَفْتُمْ أَصْحَابِي لَكُمْ رَحْمَةً

Ebû Bekir Ahmed b. El-Hasan > Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yâkup > Bekir b. Sehl ed-Dımyâtî > Amr b. Hâşim el-Beyrûtî > Süleyman b. Ebî Kerîme > Cüveyr b. Saîd el-Belhî > Dahhâk b. Mezâhim el-Hilâlî > İbn Abbâs > Rasûlullâh şöyle demiştir:

“Sizlere Kur’ân’dan ne gelirse onunla amel edin. Birinin amel etmeyi terk etmesi hususunda özrü kabul edilmez. Eğer ki Kur’ân’da bulunmuyorsa sünnetimle amel edin. Sünnetimde de yoksa ashabıma müracaat edin. Benim ashabım gökyüzünde bulunan yıldızlar menzilindedir. Onlardan herhangi birinin sözüyle amelde bulunursanız, hidayeti bulursunuz. Ashabımın ihtilafı sizin için rahmettir.”¹⁷

¹⁵ Takıyyüddîn es-Sübkî, *Kazâ’ü'l-ereb fî es’ileti Haleb*, thk. Abdülmecîd el-Efgânî (Mekke: Mektebetü't-Ticâriyye, 1413), 263.

¹⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-daif*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Kahire: Dârü's-Selâm, 1433), 5.

¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b el-Hüseyin b Ali Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî (Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 162.

Hatîp el-Bağdâdî (öl. 463/1071)¹⁸ ve İbn Asâkir (öl. 571/1176)¹⁹ aynı isnad ile nakilde bulunmuştur. Farklı kaynaklarda da senetsiz olarak rivayet edilir ve Beyhakî'nin *Medhal*'ine atıf yapılmaktadır. Bu yüzden asıl kaynağı verdiğimiz için o eserleri burada zikretme gereği duymadık.

Raviler Hakkında Değerlendirmeler:

- Ebû Bekir Ahmed b. El-Hasan: Zehebi “Âlim, muhaddis ve kâdî'l-kudâtır.” demiştir.²⁰ Semânî ise “Sikadır.” demiştir.²¹

- Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yâkub: Hâkim, İbn Huzeyme'nin onun hakkında “Sikadır.” dediğini nakletmektedir.²²

- Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî: Nesâî “Zayıftır.” derken, İbn Hacer “Hadîsi iyidir.” demiştir.²³ Nesâî hadîs tenkidinde müteşeddî olması ve müfesser bir tenkit yapmamış olmasından dolayı İbn Hacer'in ta'dili ile Bekir b. Sehl ed-Dimyâtî'den hadîs rivayet edilebilir.

- Amr b. Hâşim el-Beyrûtî: İbn Adî “Hadîsinde bir sakınca yoktur.” demiştir.²⁴

- Süleymân b. Ebî Kerîme: İbn Ebî Hâtim “Hadîsi zayıftır.” demiştir.²⁵ İbn Adî ise “Hadîsleri münkerdir.” demiştir.²⁶

- Cüveybîr b. Sa'id el-Belhî: Ali b. Medînî²⁷ ve İbn Hacer “Çok zayıftır.”²⁸ demiştir. Nesâî ise “Güvenilir değildir.” değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁹

- Dahhâk b. Mezâhim el-Hilâlî: Yahya b. Maîn “Sikadır.” demiştir.³⁰ İbn Hacer “Sadûktur ama çok irsal yapar.” demiştir.³¹ Ayrıca İbn Hacer “Dahhâk, İbn Abbâs ile

¹⁸ Hatîp el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medenî - Ebû Abdillâh es-Sûrkî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 48.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, thk. Ömer b. Ğarâme el-Umrevî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415), 22/359.

²⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 17/356.

²¹ Zehebî, *Siyer*, 17/356.

²² Zehebî, *Siyer*, 15/457.

²³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettah Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, ts.), 2/344.

²⁴ Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Şuayb el-Arnâvût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb li'l-Hâfiz Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417), 3/110.

²⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1271), 4/138.

²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, 4/170.

²⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Haydarâbâd: Matbatü Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 2/124.

²⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dârü'r-Reşîd, ts.), 143.

²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2/124.

³⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4/458.

görüşmedi" demiştir.³² Ebu Dâvud ve Dârekutnî de Dahhak'ın İbn Abbâs ile görüşmediğini belirtmiştir.³³

Elbânî bu hadîsteki ihtilafı genel anlamda yorumlamış ve: "Hadîsin senedi çok zayıftır." demiştir.³⁴

Sonuç olarak Süleymân b. Ebî Kerîme ve Cüveybîr b. Sa'id el-Belhî'nin çok zayıf olmalarından ve isnâdında kopukluk olmasından dolayı, hadîsin isnâdı zayıf hükmünü almıştır. Farklı tarikten gelip bu hadîsi destekleyen başka bir hadîs de yoktur.

Bu hadîsin mânasına binâen Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720) şöyle demektedir: "Rasûlullah'ın ashâbının ihtilâf etmemesi beni sevindirmez. Çünkü onların ihtilafı genişlik ve ruhsattır."³⁵ demiştir. Süyûtî, Ömer b. Abdülazîz'in bu sözünü şu şekilde yorumlamıştır: "Buradaki ihtilaftan Ömer b. Abdülazîz'in kastının, ahkâm meselelerinde ki ihtilâf olduğu anlaşılmaktadır."³⁶

Hakîm et-Tirmizî (öl. 320/932) eserinde şöyle demiştir: "Bununla ("Ashabımın ihtilafı rahmettir.") kastedilen, Resûlullah ile bir defa karşılaşmış biat eden kişi değildir. Onunla her zaman birlikte bulunan, vahyin gelişine şahit olan ve şeriatı bizzat kendisinden görüp öğrenen kişilerdir. Onlar ki seferde hizada onunla bulunan, nâsih ve mensûhu bilen, Allah'ın dinini tevakkuf eden kişilerdir. Hadîs de belirtilen yıldızlar bunlardır. Bunların sayısı azdır. Diğer ise ışık yaymayan yıldızlardır."³⁷

İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) ve Münâvî (öl. 1031/1622) eserlerinde şu rivayeti anlatır: "Hârûn er-Reşîd (öl. 193/809), İmam-ı Mâlik'e (öl. 179/795), insanları Muvattâ'ya yönlendirme niyetini söylemektedir. İmam Mâlik ise böyle bir davete gerek olmadığını, çünkü Râsulullah'ın ashâbının her yere yayıldığını ve hadîs okuttuklarını belirtir. Her bölgede bir başka bölgede olmayan birçok hadîslerin duyulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Rasûlullah: "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" buyurduğunu belirtmiştir.³⁸ Münâvî ve İbnü'l-Esîr bu rivayeti isnadı olmaksızın nakletmektedirler. Buna göre müellifler, ilk iki asır içerisinde fikhî konularda ihtilafın rahmet olacağı anlayışının varlığını anlatmak istemektedir.

³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, 280.

³² İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, 4/453.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 7/213.

³⁴ Nâsirüddin el-Elbânî, *Sıfatü salâti'n-Nebî* (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, ts.), 49.

³⁵ Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, thk. Muhammed İbn Kâsım (Medine: Mecmûu'l-Melik, 1416), 30/80; Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed Lütfi es-Sabbağ (Riyad: Umdetü Şüûni'l-Mektebât - Câmiatü'l-Meliki's-Suûd, ts.), 1/44.

³⁶ Süyûtî, *Dürer*, 1/44.

³⁷ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fi ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Darü'l-Cil, 1992), 3/62.

³⁸ Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr* (Mısır: El-Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 1/209; Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-Rasûl* (Mektebetü'l-Halvânî, 1392), 1/182.

2. İhtilaf Rahmet Midir? Tefrika Mıdır?

Bu bölümde mezkûr rivâyetlerin metninde belirtilen ihtilafın rahmet olma telakkisini, naslarda nasıl geçtiğini, ulemânın nasıl yorumlar yaptığını ve bu teoride ki anlayışın pratiğe nasıl yansıdığını inceleyeceğiz.

Naslarda ihtilâf kelimesi, genelde olumsuz manada geçmektedir. Her dâim birlik ve beraberlik içinde olmak, tefrika ve ihtilaftan kaçınmak emredilmektedir. Dinin aslî yapısını ve ümmetin birliğini bozacak her çeşit tefrika yasaklanmaktadır. Şimdi bunlara naslardan bazı örnekler verelim.

2.1. Ayetlerde İhtilaf

"Kendilerine beyyineler (apaçık belgeler) gelince anlaşmazlık yaşayıp parçalananlar misali olmayın. Onlara büyük azap vardır."³⁹

"Onlara bilgi gelince birbirlerine düşmeleri, aralarındaki çekememezlik sebebiyle oldu..."⁴⁰

"Allah'a ve onun Resulüne itaat edin, ihtilafa düşmeyin, aksi halde kuvvetinizi kaybedersiniz. Sabredin, şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."⁴¹

İhtilâf ile ilgili daha birçok âyet vardır.⁴² Diğer ayetlerde aynı minvalde olduğu için bu kadarını zikretmeyi yeterli görüyoruz. Burada görüldüğü üzere genel olarak siyasi, itikâdî ve toplumsal olarak kin, nefret ve düşmanlık besleyerek, gereksiz tartışmalara girerek birbirine düşmekten ve tefrikadan bahsedilmektedir.

2.1. Hadislerde İhtilaf

Abdullah b. Amr anlatıyor: Rasûlullah buyurdular ki: "Ümmetim yetmiş üç fırkaya bölünecektir, bunların içinden bir tanesi dışındakiler ateştedir." Ashâb: " O hangi fırkadır ya Rasûlallah?" diye sordu, Cevap olarak: "Benim sünnetim ile ashâbımın yolundan ayrılmayanlardır."⁴³ Bu hadîsin farklı tarikleri de vardır.⁴⁴ Lakin konumuz bu olmadığı için burada bu hadîsi zikretmeyi yeterli görüyoruz.

Ebû Hureyre (öl. 58/678) anlatıyor: Rasûlullah şöyle buyurdu: "Birbirinize kıskançlık yapmayın, alışverişinizde aldatmayın, aranızda düşmanca davranmayın,

³⁹ Âl-i İmrân 3/105.

⁴⁰ eş-Şûrâ 42/14.

⁴¹ el-Enfâl 8/46.

⁴² bkz. Tâhâ 20/62; Âl-i İmrân 3/19; el-Câsiye 45/17; el-Enbiyâ 21/92; el-Mü'minûn, 23/52; er-Rûm 30/32.

⁴³ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419), "İman", 18.

⁴⁴ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Kâmil Karabelli (Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 1430), "Sünnet", 1.

birbirinize karşı sırt dönmeyin, birbirinizin pazarlığının üzerine pazarlıkta bulunmayın...!"⁴⁵

Ebû Hureyre anlatıyor: "Rasûlullah: 'Müslümanlar birbirinin kardeşidir. Birbirlerine yalan söylemez, aldatmaz ve ihanet etmez. Müslümanın ırzı, canı ve malı diğer Müslümana haramdır.'⁴⁶ buyurmuştur."

Nu'mân b. Beşîr'den (öl. 64/684) nakilde, Rasûlullah: "Müslümanlar birbirlerini sevmeye ve koruma hususunda aynı vücudun uzuvları gibidir. Vücudun bir uzvu rahatsızlanırsa diğerler uzuvları da rahatsızlanır ve uykusuz kalır."⁴⁷ buyurmuştur.

Hadîslerde de hem toplumsal birliğin hem de siyasal birliğin bozulması bağlamında tefrikadan sakındırılıp birlik ve beraberliğe teşvik edilmiştir. Birlik ve beraberliğin, tefrikadan sakınarak yaşamakla sağlanacağı âşikardır. Zikredilen bu hadîsler de, Müslümanları fikhî meselelerde ki içtihadattan değil, itikâdî ve siyasal kutuplaşmalardan menetmek için söylendiği anlaşılmaktadır.

3. Asr-ı Saâdet'te ve Rasûlullah (sav) Vefat Ettikten Sonra Meydana Gelen Bazı İhtilaflar

Bu bölümde Peygamberimiz hayattayken ve vefat ettikten sonra gerçekleşen ihtilaflara bazı örnekler verip, Peygamberimizin ve sahabenin bu ihtilaflar karşısında tutumunun ne olduğunu belirteceğiz.

Amr b. As (öl. 43/664), bir Seriyeye' de gece vakti hava aşırı soğukken ihtilam olmuş. Yıkanırsa öleceğinden korkup teyemmüm abdesti alıp sabah namazını insanlara kıldırmıştır. Durumu bildirilince Rasûlullah ona, "Ey Amr, namazı cünüp iken mi kıldırдың?" demiş ve Hz. Amr, "...nefislerinizi (kendinizi) öldürmeyin, Allah size karşı merhametlidir."⁴⁸ âyeti gereği ve teyemmüm abdesti alıp namaz kıldırıldığını söylemiştir. Rasûlullah ise bunun üzerine gülüp bir şey söylemediği belirtilmiştir.⁴⁹ Bu olayda görülüyor ki sahabîler fikhî konuda ihtilâfa düşmüşler ve konuyu Peygamberimiz' e arz ettiklerinde tebessüm etmesiyle karşılaşmışlardır. Peygamberimiz' in bu tavrını ihtilâfi zemmeden naslarla aynı kategoriye almak mümkün değildir. Eğer aynı olsaydı tebessüm ederek tkrir etmek yerine zemmedici bir ifade ve ya fiilde bulunurdu.

⁴⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, ts.), "Birr", 10; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1416), 7/443.

⁴⁶ Müslim, "Birr", 10; Ebû Dâvud, "Edep", 41; Tirmizî, "Birr", 18.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühreyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1992), "Edeb", 27.

⁴⁸ en-Nisâ 4/29.

⁴⁹ Ebû Dâvud, "Taharet", 125; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/347.

Abdullah b. Ömer (öl. 74/693) anlatıyor: “Rasûlullah hendek savaşında: ‘Hiç bir kimse Benî Kureyza'ya varmadan ikindiye kılmasin.’ dedi. Yoldayken ikindiye kavuştular ve bazıları: ‘Biz oraya varmadıkça ikindiye kılmayız’ dediler. Bazıları ise: ‘Biz kılarız, Rasûlullah (sav) bizden bunu istemedi dediler. Bu durum Rasûlullah'a anlatılınca, o hiç birisini ayıplamadı.”⁵⁰ Hadîste görüldüğü üzere sahâbeden iki grup Peygamber Efendimiz’ in (sav) ifadesini farklı anlayıp ihtilafa düşmüş, bunun üzerine kendilerine hiçbir şekilde uyarı gelmemiştir. Yine burada da fikhî meselede herhangi bir ihtilâf zemmedilecek olsaydı Peygamber Efendimiz burada uyarıda bulunması gerekirdi. Ama aksine bir önceki hadîste olduğu gibi sükût edip ikrarda bulunmuştur.

Peygamber Efendimiz hastalığı ağırlaştığında yanındakilerden bazı şeyler yazmak için kalem ve kâğıt istemesi de⁵¹ sahâbe arasında ihtilafa yol açmıştı. Sahâbenin bir kısmı Rasûlullah’ın bu istediğinin yapılmasını istedi. Hz. Ömer (öl. 23/644): “Rasûlullah'a ağırlar galebe geldi, Kur’ân-ı Kerîm elimizdedir ve kitap bize yeterlidir” diyerek (Resûlullah’ı yormamak sebebiyle) onlara muhâlefet etmiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz onlara yanından çıkmalarını söylemiştir. Sahâbeden bazıları Hz. Ömer’in görüşüne katılırken bazıları da karşı fikri savunmuşlardır. Sahâbe burada da Peygamberimiz’ in sözünden farklı manalar anlayarak ihtilafa düşmüş, lâkin bu durum Peygamberimiz’ in hoşuna gitmeyerek huzurundan çıkmalarını istemiştir.

Cihat için hazırlanan bir ordunun başına komutan olarak Üsâme b. Zeyd’in (öl. 54/674) seçilmesine sahâbeden bir kısmının itiraz etmesi,⁵² Rasulullah vefat ettikten sonra halife seçiminde ihtilâf oluşması⁵³ (ardından ittifak sağlansa da daha sonra tarih boyunca Müslümanları en çok meşgul eden meselelerden birisi olmuştur), Peygamber Efendimiz (sav) vefat ettiğinde defnedileceği yer hakkında ihtilâfa düşülmesi,⁵⁴ Ebû Bekir (öl. 13/634) döneminde ridde olayları ve zekât vermeyi reddedenler ile onlara karşı savaş açma konusunda ihtilâfa düşülmesi,⁵⁵ daha sonra ilerleyen dönemlerde Cemal ve Siffin Savaşları ile fitne olayları ashâb arasında çıkan ihtilâflara örnek olarak verilebilir.

Peygamber Efendimiz (sav) hayattayken merak edilen bir mesele hakkında kendisine durum arz edilirdi. Ama görüldüğü gibi yine de ihtilâf kaçınılmaz oluyordu. Peygamberimiz vefat ettikten sonra ise herhangi bir meselede doğrudan danışılacak otorite olmadığı için mecburen meseleleri kendi aralarında ehil olanların çözmesi

⁵⁰ Buhârî, “Salâtü'l-Havf”, 4; Müslim, “Cihad”, 23.

⁵¹ Buhârî, “Cizye”, 6; Müslim, “Vasiyet”, 5.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410), 2/192.

⁵³ Buhârî, “Ashâbü'n-Nebi”, 5; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/206.

⁵⁴ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevî*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Kahire: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 2/663.

⁵⁵ Buhârî, “İ'tisâm”, 28; Ebû Dâvud, “Zekât”, 1; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, “Zekât”, 3, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Dârü'l-Matbuâtü'l-İslâmiyye, 1986).

mecburiyeti doğmuştur. Sahâbe neslinde ise birlik ve beraberliğin korunması adına ihtilâfa karşı sert bir tutum olduğu bilinen bir gerçektir. Sahabe ihtilafı kerih görse de, hiçbir vakit herkesin bütün konularda aynı şeyleri düşünmelerini istememişlerdir. Peygamberimiz' in (sav) uygulamalarında gördüğümüz gibi siyâsî ve içtimâî düzeni bozmayacak şekilde içtihadî ve fikir ayrılıklarını kabul etmişlerdir.⁵⁶

Sahâbeden sonra tâbiîn döneminden itibaren fıkhi konulardaki ihtilaflar giderek çoğalmıştır. Bunun neticesinde de fıkhi mezhepler ortaya çıkmıştır. Fakat, müçtehitler tarafından fikir ayrılıkları tecviz edilmekle birlikte teşvik edilmemiştir. Çünkü fikhî konularda da tercih edilen fikir birliğidir.⁵⁷

Anlattığımız bu ihtilafların içinde hem fikhî hem de itikâdî-siyasî ihtilaflar vardır. Peygamber Efendimiz' in fikhî ihtilâflara müsâmaha gösterdiği görülmüştür. Diğer özellikteki ihtilaflar ise daha önce belirttiğimiz gibi naslarda zemmedilmiştir. Bunun yanında zemmedilen bu ihtilafların, tarih boyunca ümmetin başına savaş, siyâsî ve toplumsal tefrika gibi büyük sıkıntılar getirdiği de bilinen bir gerçektir.

Bu örneklerden de anlaşıldığı gibi ümmetin ve ashâbın ihtilafının rahmet olduğunu bildiren rivâyetlerin anlamından, genel anlamda ihtilâf anlaşılırsa rahmet değil azap olacağı, insanları kin ve nefrete sürükleyeceği, siyâsî ve toplumsal birliği bozacağı, İslâm târihi incelendiğinde daha iyi görülecektir. Müslümanlar arasında çıkan savaşlar, birliğin bozularak İslâm devletinin zayıflaması bunun en bariz örneklerindedir. Ancak Peygamberimiz' in müsâmaha gösterdiği fikhî meselelerde ki ihtilâf anlaşılırsa, insanlar arasında tefrikaya ve çatışmaya sebep olacağı değil, onlara kolaylık olması bakımından ruhsat ve genişlik olacağı ortadadır.

4. Rivâyetler Hakkında Görüşler

4.1.İhtilaf Rivâyetine İtiraz Edenler

Ümmetin ihtilâfının rahmet olduğu anlayışına karşı çıkanlar genelde bu telakkînin yukarıda belirttiğimiz naslara aykırı olduğunu belirtmektedir. Âlimler genel olarak ihtilafı iki şekilde anlamış. Bunlar siyâsî ve itikadî ihtilâf ile fikhî meselelerde ihtilâftır.

Bu rivâyetin manasının doğru olduğu tezine şiddetle karşı çıkan âlimlerimizden birisi İbn Hazm (öl. 456/1064) olmuştur. İbn Hazm şöyle diyor: "Bu rivâyet, asla hadîs değildir, uydurmadır. Hiçbir Müslüman bunu söyleyemez. İhtilâfta bir rahmet bulunsaydı, ittifakın şüphesiz gazap olması gerekirdi."⁵⁸ diyerek bu rivâyete karşı çıkmaktadır. Delil olarak Allah'ın kitabına ve Rasûlünün sünnetine başvurmaktadır. Ona göre bu rivâyet,

⁵⁶ Toksarı, *İslam'da İhtilâfın Yeri*.

⁵⁷ Zeydan, *Hilaf İlmi Ve İslam Hukukçularının Hukuki İhtilaflarının Sebepleri*.

⁵⁸ Ebû Muhammed b. Ali ez-Zahiri İbn Hazm, *el-İhkam fî usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 5/64.

birlik ve beraberliği emredip ihtilafa düşmeyi nehyeden ayetlerle uygun düşmemektedir. İbn Hazm bu husustaki ayet ve hadîslerin büyük bir kısmını birer birer zikretmektedir.⁵⁹ İbn Hazm sadece sahabeden müçtehitler nesline kadar âyet ve hadîsleri unutmak ya da kendisine delil ulaşmaması gibi durumlarda ihtilâfı maruz görmüştür. Hadîsler tedvin edildikten ve delillere ulaştıktan sonra hala ihtilâf edenleri maruz görmemiştir.⁶⁰ Ayrıca İbn Hazm’ın Zâhirî mezhebinin⁶¹ mensubu olduğunu tekrar hatırlarsak bu görüşünü anlamak daha kolay olacaktır. Zâhirîler, “...dinde kişisel görüşlere yer yoktur. Kişisel görüşler farklı hükümleri ve ihtilâfları doğurur. Din değişken değildir, tektir.” şeklinde görüş beyân etmektedirler.⁶²

Hattâbî, ihtilafın rahmet olduğuna ve bu minvaldeki rivayete karşı çıkan iki kişinin daha bulunduğunu ifade etmektedir. Bunların “İhtilaf rahmet olsaydı ittifak azap olması gerekirdi.” diyen Mûtezilî Câhız (öl. 255/869) ve İshak b. İbrâhîm el-Mevsilî (öl. 235/850) olduğunu belirtmektedir.⁶³ Hattâbî bu görüşe reddiye yaparak ihtilafın farklı kategoriler içerdiğini ve hepsinin aynı derecede değerlendirmenin yanlış olduğunu söylemektedir.

Elbânî zikredilen rivayet hakkında İbn Hazm ve Sübkî gibi âlimlerin fikirlerine yer verdikten sonra, bu rivayetin ve anlayışın İslâm âlemine verdiği zarara temas etmiştir. Bu hususta şunları söylemektedir: “Dört mezhep arasında meydana gelen şiddetli ihtilâfı Müslümanlardan birçoğunun benimsemesi, bu kötü sözün tesirlerinden dolayı olmuştur. Onlar bu haberin tesirinden dolayı mezhep imamlarının kendilerine emrettiği gibi Kur’ân ve sahih olan sünnete başvurmamıştır. Onlar mezhepler arasındaki ihtilafın, delile aykırı olan bazı görüşleri reddedip, delile muvafık olanları kabul etmenin dışında giderilmeyeceğini bildikleri halde bunları söylemektedirler. Bu sebeple o kişiler şeriatla çelişki nispet etmişlerdir. Hâlbuki onlar Kur’ân hakkında Allah’ın buyurduğunu teemmül etseler, ihtilafın Allah tarafından olmadığını (yani Allah’ın emri olmadığını) anlayacaklardır. Allah (cc) bu konuda şöyle buyurmaktadır: “...Eğer (Kur’ân-ı Kerîm) Allah’tan dışında bir yerden gelseydi, elbette birçok tutarsızlık ve çelişki bulmuş olurlardı.”⁶⁴ Bu âyet ihtilafın Allah tarafından olmadığına apaçık delildir. Bu durumda Allah’ın, ihtilafı kendisine uyulan şeriat yapması ve rahmet derecesinde kabul etmesi nasıl doğru olabilir?”⁶⁵ Elbânî, bu rivayeti benimseyenlerin ihtilafı naslarda belirtildiği gibi şer olarak görmeyip, ihtilafı azaltmak yerine çoğalttıkları için eleştirmiştir. Ancak Vehhâbiliğin son dönemlerdeki en önemli mensuplarından olan Elbânî’nin, mezhepleri ve mezhepler

⁵⁹ İbn Hazm, *el-İhkam fî usûli’l-ahkâm*, 5/64-70.

⁶⁰ İbn Hazm, *el-İhkam fî usûli’l-ahkâm*, 2/128.

⁶¹ Zahirî mezhebi hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Ebû Zehra vd., *İslam’da Siyasi İktisadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Hisar Yayınları).

⁶² Yunus Apaydın, “Zâhiriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁶³ Hattâbî, *A’lâmü’l-hadîs*, 1/219.

⁶⁴ en-Nisâ 4/82.

⁶⁵ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-zaîfe*, 1/141-144.

arasındaki ihtilâflı hükümlerden birine tâbî olanları bu denli genelleyici şekilde eleştirmesi, kendisinin sonradan şekillenen bir mezhebe tâbî olması ile çeliştiği görülmektedir.

Buraya kadar görüşlerini beyan ettiklerimiz, "Ümmetimin ihtilafı rahmettir" rivâyetinin aslının olmadığını belirterek karşı çıktığı gibi, ihtilafın rahmet olması anlayışına da karşı çıkarak, "Ashâbımın ihtilafı rahmettir..." hadîsinin manasına da zâhirî bakış açısı temelinde karşı çıkmış olmaktadır.

4.2. Rivayeti Savunanlar

Harrânî (öl. 581/1185), mezkûr rivayette belirtilen ümmet kelimesinden kastedilenin fûrû meselelerde ahkâm çıkararak müctehitler olduğunu ve onların ihtilafının rahmet, yani insanlar için ruhsat ve genişlik olacağını savunmaktadır.⁶⁶

Sübkî, usul konusundaki ihtilâfın dalâlet olduğunu ve her türlü fesadın sebebi olduğunu, ancak fûrû meselelerde ki ihtilâfın böyle olmadığını⁶⁷ belirterek, rahmet sebebi olan ihtilafın fikhî meselelerde olduğu anlayışındadır.

Hattâbî, Mevsîlî'nin ve Câhîz'in anlayışlarına karşı onların itirazlarını ve onlara yaptığı reddiyeyi şöyle açıklamaktadır: "İhtilaf rahmet olsaydı ittifak azap olması gerekirdi demektirler. Peki sen görmüyor musun ki sağlıklı olmak hikmetli olduğu halde hastalık sefihlik olmuyor ve Allah Teâlâ gece ve gündüzü bize bir rahmet olarak sükûnet kıldığını belirtiyor⁶⁸ ki burada iki zıt şey birbirine benzemiş oluyor. Bundan dolayı gece rahmet olarak adlandırılırsa zıddı olduğu için gündüze azap dememiz gerekirdi. Buda her ikisini de rahmet olarak belirten âyete ters düşmektedir."⁶⁹

Ayrıca Hattâbî ihtilafın rahmet olduğu rivayetini eleştirenlerin manayı yanlış anladığını⁷⁰ ve bunun doğru anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. O mezkûr rivayette ki ihtilafı üç çeşide ayırarak şöyle açıklamaktadır: "Birincisi Allah'ın varlığı konusunda ihtilafı ve inkârı küfürdür, ikincisi Allah'ın sıfatları konusunda ihtilafı ve inkârı bid'attir, üçüncüsü ise fikhî meselelerde ihtilafı ki işte Allah bunu bir kolaylık ve rahmet kılmıştır."⁷¹

Şâtıbî (öl. 790/1388), selef ulemâsının ümmetin fûrû meselelerde ihtilafı rahmet olarak gördüğünü nakletmektedir.⁷² Ayrıca kendisi de: "Allah, bu ümmete fikhî

⁶⁶ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/209.

⁶⁷ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 1/209.

⁶⁸ el-Kasas 28/73.

⁶⁹ Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs*, 1/219.

⁷⁰ Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs*, 1/220.

⁷¹ Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs*, 1/221.

⁷² İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, thk. Süleyman b. İd el-Hilâli (Suudi Arabistan: Darü İbn Affân, 1412), 2/676.

meselelerde ki ihtilâfın varlığı ile genişlik (kişinin dilediği görüş ile amel etmesini) sağladı." demektedir.⁷³

İbn Teymiyye de (öl. 728/1328) bu mesele hakkında şöyle demektedir: "Ülemânın bazıları ilim ehlinin ittifakının hüccet, ihtilaflarının ise rahmet olacağını belirtmektedir."⁷⁴ Eserin başka bir bölümünde ise kendisi: "Selefin ihtilafı tefsirden daha çok ahkâm ile ilgilidir. Ve bu durum çelişki değil çeşitlilik oluşturmaktadır."⁷⁵ diyerek, diğer âlimler gibi o da ümmetin ihtilafının rahmet olduğunu belirten rivayetin fikhî meselelerde olursa rahmet ve ruhsat olacağını belirtmiş olmaktadır.

Hicrî ilk iki asırda henüz mezhepler oluşmadan insanlar bireysel olarak meseleleri istedikleri âlimlere sorar ve aldığı cevap üzerine amel ederdi. İmam Mâlik: "Âlimlerin aralarındaki ihtilâf, bu ümmet için Allah Teâlâ'nın rahmetidir. Herkes Allah'ın rızasını arzulamaktadır, kendince doğruya uyar, herkes hak yoldadır."⁷⁶ Diyerek, ilk iki asırda ki toplumun hâlini özetlemektedir.

Âlimler arasında fikhî ihtilâfa gösterilen müsamahanın yaygın bir kanaat olduğu, rahmet olan ihtilafı, fikhî ihtilâf olarak anladıkları ve fikhî ihtilafı diğer ihtilaflardan ayırdıkları görülmektedir.

Burada fikhî meselelerde ihtilâfın gerekliliğini gösteren ve âlimlerin de kendilerine dayanak olarak aldığı bazı âyet ve hadîslerden bahsedelim.

Allah Teâlâ Enbiyâ suresinde, "Eğer bilmiyorsanız ehline sorunuz."⁷⁷ buyurmuştur. Tefsir âlimlerine göre bu ayet, bir hususta ehil olmayanların o hususu ehlinden ve uzman olanlardan öğrenmeleri gerektiğini ve bu sebeple Kur'an ve İslâmî ilimler hakkında bilgi sahibi olmayanların, bu ilimleri ehillerinden öğrenmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁸ Zaten bu durum Hz. Peygamber hayattayken kendisine, vefat edince sahabenin ilmî açıdan önde gelenlerine, sonra onların öğrencilerine vb. şeklinde bir sıra takip edilerek uygulanmıştır. Herkesin fitrî yapısından, düşünce farklılıklarından ve o konuda kendisine ulaşan hadîslerden hüküm çıkarması bakımından ihtilâf oluşmuştur. Daha önce İmam Mâlik örneğinde belirttiğimiz gibi herkes meseleyi kendince işin ehline sorup o yönde amel etmiştir.

⁷³ Şâtübî, *el-İ'tisâm*, 2/677.

⁷⁴ İbn Teymiyye, *Mecmuu fetâvâ*, 30/80.

⁷⁵ İbn Teymiyye, *Mecmuu fetâvâ*, 13/333.

⁷⁶ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, thk. Abdülhamîd İbn Ahmed (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1420), 1/76.

⁷⁷ el-Enbiyâ 21/7.

⁷⁸ *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 3/666-667.

Amr b. el-Âs, Rasûlullah'ı şöyle derken işittiğini söyler: "Bir hâkim, hükmünde isabette bulunursa iki ecir, isabet edemeyip hata ettiğinde ise bir ecir kazanır."⁷⁹ Burada Peygamberimiz, öncelikle her meselenin Kur'ân ve hadîslerde bulunamayıp müçtehitlere görev düşeceğini işaret etmektedir. Sonra da ilmî ehliyeti olana hüküm çıkarma konusunda ruhsat vermiş olmaktadır. Bu sebeple doğal olarak içtihadın bulunduğu yerde ihtilâf da oluşacaktır. Bu durumda, fikhî meselede ihtilafın meşruiyetini göstermektedir.

Hiz. Muaz'ın (öl. 17/638) vazife sebebiyle Yemen'e giderken vereceği hükümlerde ilk olarak Kur'ân'a, orada hüküm göremezse sünnete bakacağı, orada da hüküm bulamadığında kendi içtihadı ile hüküm vereceğini belirtmesi üzerine, Hiz. Peygamber'in (sav) memnun olarak bu durumu onaylaması, ehil olanlar için içtihatı müsaade ettiğini göstermektedir.⁸⁰

SONUÇ

"Ümmetimin ihtilafı rahmettir." rivâyetinin hadîs olup olmadığı hususunda görüş beyan eden İslâm âlimlerinden bazılarının fikirlerini izah etmeye çalıştık. Haberin manasının doğru olduğunu söyleyenler de dâhil hiçbir âlim, onun senedinin olduğunu belirtmemiştir. Bu yüzden mezkûr rivâyetin Peygamber Efendimiz' e aidiyeti yoktur ve ona izâfe edilerek rivâyet edilmesi doğru değildir.

Âlimlerin çoğunluğu "Ümmetimin ihtilafı rahmettir." rivâyetinde ve "Ashâbımın ihtilafı rahmettir" hadisinde geçen ihtilâfî; itikadî, siyasî, fikhî vb. farklı kısımlara ayırmaktadır.

Allah Teâlâ'nın aklı kullanmaya ve düşünmeye teşvik etmesi⁸¹ ile Kur'ân-ı Kerîm'de müteşâbih ayetlerin⁸² bulunması, müçtehide isabet ettiğinde iki, hata ettiğinde bir ecir verildiğini belirten hadîs⁸³ ve Muâz b. Cebel'e âyet ve hadîslerde hükmünü bulamadığı konularda kendi görüşü ile hükmetmesine izin verildiğini anlatan hadîs⁸⁴ bize gösteriyor ki, İbn Hazm, Câhiz ve İshak b. İbrâhim el-Mevsilî'nin belirttiğinin aksine, ihtilafın tümü zemmedilmemiştir. Sadece Müslümanların birlik ve beraberliğini bozan, itikadî, siyasi v.b. ihtilâflar zemmedilmiştir. Fikhî ihtilâflara müsâmaha gösterilmiştir ki fikhî meselelerde ki ihtilâf, teoride değil bizzat pratikte âyet ve hadîslerin işaret ettiği yönde doğal olarak oluşmuş bir durumdur. Çalışmamızda daha önce belirttiğimiz gibi Ömer b. Abdülazîz'in (fikhî) ihtilâfî zenginlik gören görüşü⁸⁵ bu anlayışı güzel bir şekilde ifade etmektedir.

⁷⁹ Buhârî, "İ'tisâm", 21; Müslim, "Akdiye", 6.

⁸⁰ Ebû Dâvud, "Akdiye", 11.

⁸¹ Örnek için bkz. el-Bakara 2/242; el-En'âm 6/126; el-Enfâl 8/22.

⁸² Âl-i İmrân 3/7.

⁸³ Buhârî, "İ'tisâm", 21; Müslim, "Akdiye", 6; Ebû Dâvud, "Akdiye", 2.

⁸⁴ Ebû Dâvud, "Akdiye", 11; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/195.

⁸⁵ İbn Teymiyye, *Mecmuu fetâvâ*, 30/80; Süyûtî, *Dürer*, 1/44.

Buradan hareketle fikhî meseleler dışında ki meselelerde oluşan ihtilaflarda genel anlamda rahmet oluşmayacağı anlamı da çıkarılmamalıdır. Fakat İslam Tarihi incelendiğinde görülecektir ki kargaşa, kaoslar, iç savaş, tekfir ve mihne hareketleri genelde bu alanlardaki ihtilaflar sonucu oluşmuştur.

Âlimlerin içtihatlarında ki ihtilâflarda takındıkları genel tavrı şu ifade çok güzel bir şekilde açıklar: “Benim fikrim ve görüşüm doğru, fakat yanlış olabilme ihtimali mevcuttur. Diğerlerinin fikir ve görüşleri ise yanlış, fakat doğru olabilme ihtimali mevcuttur.”⁸⁶

Ayrıca belirtmek isteriz ki, âlimler ihtilâfın caiz olup olmaması konusunda bile ihtilâfa düşmüştür. Buda bize ihtilaftan kaçmanın mümkün olmadığı, hayatın akışının doğal bir parçası olduğunu göstermektedir. Mâdem ki ihtilaftan kaçış mümkün değil, ilmî alanda farklı bir fikir sunacak kişinin ehil/müçtehit yani ilimde ehil olması, ihtilafa sebep olan mesele hususunda katî bir nas olmaması, Müslümanların birlik ve beraberliğini bozarak toplumsal ayrılıklara sebep olmaması ve ayrılıklarının taraftarlarınca taassuba dönüştürülecek mahiyette olmaması gerekmektedir.

⁸⁶ Kadir Demirci - Muhammed Yahya Salim Azzan, “Mezhep Çatışmalarının Sebepleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Aralık 2018), 27.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-. *Keşfü'l-hafâ*. thk. Abdülhamîd İbn Ahmed. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1420.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1. Basım, 1416.
- Apaydın, Yunus. "Zâhiriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/93-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. /zahiriyye
- Bağdâdî, Hatîp el-. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. İbrahim Hamdi el-Medenî - Ebû Abdillâh es-Sûrkî. 1 Cilt. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî. Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavku'n-Necât, 1992.
- Demirci, Kadir - Azzan, Muhammed Yahya Salim. "Mezhep Çatışmalarının Sebepleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (30 Aralık 2018), 7-39.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Şam: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemîyye, 1. Basım, 1430.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Muhiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed vd. *İslam'da Siyasi İktisadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*. İstanbul: Hisar Yayınları, ts.
- Elbânî, Nâsırüddin el-. *Sıfatü salâti'n-Nebî*. 1 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, ts.
- Elbânî, Nâsırüddin el-. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe*. Riyad: Daru'l-Meârif, 1412/1992.
- Hakîm et-Tirmizî. *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. Abdurrahman Umeyre. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Cil, 1992.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed. *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl-i Suûd. 4 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1. Basım, 1409.
- İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fî garîbu'l-Kur'ân*. thk. Saffân Adnân ed-Dâvudî. Dımeşk: Dârü'l-Kalem - Beyrut: Dârü's-Şâmiyye, 1412.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târihu Dımeşk*. thk. Ömer b. Ğarâme el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1. Basım, 1271.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettah Gudde. I-X Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1. Basım, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Takrîbü't-tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1. Basım, ts.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Matbatü Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye, 1. Basım, 1326.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali ez-Zahiri. *el-İhkam fî usûli'l-ahkâm*. thk. Ahmet Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebevî*. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *el-Menârü'l-münîf fî's-sahîhi ve'd-daîf*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Kahire: Dârü's-Selâm, 1433.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *Mecmûu fetâvâ*. thk. Muhammed İbn Kâsım. Medine: Mecmûu'l-Melik, 1416/1995.
- İbnü'l-Esîr, Mübârek b. Muhammed. *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. Abdülkâdir Arnavût. Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî - Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1. Basım, 1403.
- Kur'ân Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. I-V Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. Basım, 2017.
- Kâri, Allame Nureddin Ali b Muhammed b Sultan Molla Ali el-. *el-Esrârü'l-merfûa fî'l-Ahbâri'l-Mevzûa*. thk. Muhammed es-Sıbâğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1971.
- Ma'ruf, Beşşâr Avvâd - Arnavût, Şuayb el-. *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb li'l-Hâfiz Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1417.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf el-. *Fezû'l-kadîr*. 6 Cilt. Mısır: El-Mektebetü'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Dârü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1406.
- Sehâvî, Şemseddin es-. *Makâsîdu'l-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Huş. 1 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-arabiyye, 1. Basım, 1405.
- Suyûtî, Celâlüddîn es-. *ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdîsi'l-müştehire*. thk. Muhammed Lütfi es-Sabbağ. Riyad: Umdetü Şüûni'l-Mektebât - Câmiatü'l-Meliki's-Suûd, ts.
- Suyûtî, Celâlüddîn es-. *el-Câmiu's-sağîr*, ts.
- Sübkî, Takıyyüddîn es-. *Kazâ'ü'l-ereb fî es'ileti Haleb*. thk. Abdülmecîd el-Efgânî. 1 Cilt. Mekke: Mektebetü't-Ticâriyye, 1413.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ eş-. *el-İ'tisâm*. thk. Süleyman b. İd el-Hilâli. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Darü İbn Affân, 1412.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1419.
- Toksarı, Ali. “İslam'da İhtilâfın Yeri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/4 (01 Ocak 1987), 285-320.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnavût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405.
- Zeydan, Abdulkerim. “Hilaf İlmi Ve İslam Hukukçularının Hukukî İhtilâflarının Sebepleri”. çev. Abdullah Kahraman. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (15 Aralık 1999), 273-290. Ts.